

УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ, НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ, РЕЛІГІЙ ТА
ОХОРОНИ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ
ОДЕСЬКОЇ ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ
ОДЕСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД "РІДНИЙ КРАЙ"

Народний
календар
українця
(літній цикл)

Зміст

Літо

Літо

4

Червень

Червень
25 червня — день Преподобного Онуфрія Великого
Петрівка

5

8

8

Липень

Липень
6 липня - Горпини Купальної
7 липня - день Івана Купала
Зажинки
12 липня - Петра і Павла
21 липня - ПрокопаБілий тиждень (великий страсний
чистий четвер)
Жнива

12

13

16

18

21

23

23

Серпень

Серпень	27
2 серпня - Іллі-пророка	28
14 серпня - Маковія і першого Спаса (медового)	29
19 серпня - Спас яблучний. Другий Спас.	30
Преображення Господнє	31
29 серпня - Третій Спас (Хлібний, Горіховий, Полотняний)	32
Обжинки	

Ігри літнього циклу

Ігри літнього циклу	33
Свято Шума	34

Використані джерела

Використані джерела	39
---------------------	----

ЛІТО

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ

- Улітку один тиждень рік годує.
- Два рази в році літо не буває.
- Коли влітку не ходив по малину, узимку вже пізно.
- Садок улітку - Як кожух узимку.
- Літо запасає, а зима з'їдає.
- Літо зиму годує.
- Одне літо ліпше, ніж сто зим.
- Хто влітку ледарює, той узимку біду чує.
- Що влітку родиться, то взимку згодиться.
- Готуй сани влітку, а воза взимку.

У ту далеку давнину люди вірили в Сонце, Зиму, Весну, Літо, Осінь, вітер, грім — як у живі істоти дружні до людини ... І що ці сили-істоти можна здобути на користь людини, можна прихилити до себе, бути в їх ласці; коли ж злі сили, — їх можна відхилити. Люди вірили в магічну силу дій-ритуалів, у силу слова й цими засобами намагалися забезпечити собі добробут, урожай на полі, приплід худоби, щасливе родинне життя, успішне полювання, добру погідну пору...

Але людина була певна, що сильніше вплине на ті сили природи й надприродні, коли поєднає тодішнє мистецтво-молитву. У первісні часи на першій ступені нашої культури наші пращури й поєднували пісню, музику, танці, дії. Таке злиття-поєднання мистецтва зветься **синкретичним**, а сила дій цього мистецтва-молитви — магічна, цебто — чудодійна.

В основі містичних образів — нявок-русалок, домовиків-духів, дідів-лад, купальських, шуму тощо — відображені уявлення стародавньої людини про природу, намагання пізнати її, оволодіти нею.

ЧЕРВЕНЬ

Перший літній місяць в народі називають полудень, рум'янець, різноцвіт, сінокісник, перволіть, кресник, світозар, сонцекрес, червень. В Древній Русі первісток літа називали також гедзнем, кезднем, бізднем, у гуцулів - гнилець, у білорусів - червень, у поляків - червець, чехів - червен. Всі ці назви червня підкреслюють природні явища, ознакою яких є буяння молодості людини, тварини та рослини.

Ймення першого літнього місяця пішло від масового цвітіння квітів, дозрівання суниць, черешень, від найяскравішого і найдовшого світла сонця, коли удвічі перевершує ніч, від збору личинок червенця для фарбування ниток та тканини.

Червень іменують полуднем року (22 червня - день літнього сонцестояння) та первістком літа.

НАРОДНІ ПРИСЛІВ'Я, ПРИКМЕТИ, ВІРУВАННЯ

- Батько з сином, травень з червнем ходять під вікнами, жебрачать.
- Біб в червні зацвітає — найбільший голод буває, коли мак, то вже не так.
- Довгий літній день (19-25 червня) та короткий тиждень.
- Дощ в червні дрібний буває, то у вулику прибуває.
- Засіки в червні в коморах пусті (порожні).
- Зоря з зорею в червні зустрічаються.
- Люди в червні раді літу, як бджоли цвіту.
- Погода в першій половині червня мінлива - друга половина місяця буде сухою.
- Проведе червень на роботу, відіб'є від пісень охоту.
- Роси рясні в червні — на багатий урожай.
- Сіно в червні таке, що сама попадя з'їла б.
- Туман ранковий у червні — на гошу днину.
- У червні батько-овес лише до половини виріс.
- Червень говорить: коси коса, доки роса, сонце пригріє — косар упріє, коса додолу, косар додому.
- Червень з косою луками пройшов, а липень з серпом по хлібах пробіг.
- Червень-скнара урожай збирає на цілий рік.
- Червень спекотний і сухий — боровиків не буде ні влітку, ні восени.
- Червень сталий — буде грудень досконалий.

Червень - рум'янець року. У червні на полі густо, а в коморі - пусто. У червні перша ягідка в роток, а друга - в козубок. У червні люди раді літу, як бджоли цвіту. Червень з косою, а липень з серпом. Червневий дощ розпочався при сході сонця - припиниться аж під вечір. У червні ворота підпиратимеш, то взимку голодний держатимеш. Діждали Луки (16 червня) - ні хліба, ні муки.

Про червень народи світу говорять:

- Скільки б в червні не пекло - все одно буде дощ. (Португалія)
- Вітер в червні приносить як не дощ, то ураган. (В'єтнам)
- Маленький дощ у червні вгамує велику бурю. (Німеччина)
- Крапля в червні не дощ, але корисна. (Грузія)
- Для коси в червні краще дощ, а для граблів - погода. (Литва)
- Чим тепліше літо, тим лютіша зима. (Латвія)

Багато народних прикмет і традицій зібрав перший місяць літа:

- літо починається вильотом бабок і закінчується «піснею» коника;
- якщо в перші два дні місяця йде дощ, то решта будуть сухими;
- часті блискавиці – на добрий врожай зернових;
- жаби голосно кричать — на гарну погоду, мовчать — перед похолоданням, “вуркотять» – на дощ;
- кроти виходять на поверхню — перед різкою зміною погоди;
- риба вистрибує з води — перед дощем;
- багато метеликів летить на вогонь — перед дощем;
- конюшина складає свої листочки — перед зливою;
- якщо мурахи розбрелися далеко від мурашника – через добу збереться дощ;
- горобці зранку купаються у пилюці – на вечір чекай дощу;
- бджоли вилітають з вулика і скопичуються на його стінках — буде жарко.
- зацвіла шипшина – настало справжнє літо;
- рано цвіте малина – на тепле літо.

Деякі з природних прикмет приурочені до конкретної дати:

- 1 червня — день Івана, про який в народі кажуть: «Після довгого Івана – не треба жупана».
- 9 червня - день Федора, коли заборонялося виносити сміття з хати і речі з подвір'я.
- 22 червня - день Кирила Олександрійського. На цей час досягає суниця та інші яго-

ди. За прадавніми звичаями та обрядами, збираючи садовину чи городину, треба було обов'язково залишати «на пні» — не зривати до останнього плоду чи ягоди з дерев та кущів. Вважалося, що потрібно залишити «на розплід», та для пташини Божої.

- 24 червня – день Варфоломія і Варвари. Після Дня літнього сонцестояння починає коротшати світловий день. Казали: “Варфоломій і Варвара дня украли, а до ночі доточили”.

Народні прикмети про погоду в червні.

Рум'яний вечір і сірий ранок — на хорошу погоду.

Ранковий туман у червні — на погожу днину.

Вранці роса й туман — на добру погоду; чим більше роси, тим жаркіший день; немає роси ввечері та вночі — віщування дощу.

Вечірня роса лягла рано — наступний день буде сонячний.

Глухий грім — на тихий дощ, голосний — на зливу.

Влітку західний вітер завжди несе негоду, східний — спеку й сушу.

Похолодало під час дощу — погода поліпшиться.

Якщо вітер довго віяв з одного боку, але раптово змінив напрямок — скоро задощить.

Веселка на заході — на дощ, на сході — бути гарній погоді.

Якщо веселку видно після дощу, але вона швидко зникає — буде хороша погода, а коли довго «п'є воду» — на негоду.

Червневий дощ почався під час сходу сонця — припиниться аж під вечір.

Чим дрібніші краплини дощу, тим довше йтиме він.

Вода потемніла в річці — перед грозою.

Зацвіла шипшина — почалося літо.

Рясно цвіте малина — на тепле літо.

Рясно цвіте гречка — на спекотне літо.

Коли листя клена починає «плакати», то через три-чотири доби збереться на дощ.

У лісі часто чути крик дятла — на холод і негоду.

Якщо граки пасуться на траві — невдовзі задощить.

Горобці зранку купаються в пилюці — по обіді буде дощ.

Ластівки ввечері літають високо — завтра буде ясна погода, а низько — хмарна.

Ворони каркають на негоду.

Комарі та комашня стовпом — на гарну погоду.

Якщо хрущі, літаючи, гудуть — на ясну, тиху й теплу погоду.

Увечері голосно цвіркочуть коники — на добру погоду.

Дощове літо — на сніжну й морозяну зиму.

25 червня — день Преподобного Онуфрія Великого

За народним спостереженням в середній частині України, ранкові приморозки часом трапляються аж до цього дня, але пізніше вже їх не буває. З цим спостереженням в'яжуться народні легенди про Онуфрія Великого.

Одна із легенд розповідає, що давним-давно польові квіти дізналися, що злий Мороз хоче їх поморозити, і поскаржилися Онуфрієві Великому. Святий пошкодував квіточки і пішов до Мороза з проханням не губити рослин. Мороз до того виявився невблаганним, що Онуфрій страшенно розсердився і вдарив Мороза обухом сокири по голові. Мороз захворів і від того часу раніше Спаса не з'являється влітку на світ Божий. А квіти собі цвітуть.

У цей день дівчата збирають сині польові волошки й червоні маки і несуть додому квітчати ними образи. Ті ж, хто піклується про красу, на Онуфрія, вмиваючись, натирають щоки пелюстками маку - *"щоб завжди були червоні лиця"*. Червоним маком дівчата уквітчують собі голови.

На Онуфрія день літнього сонцестояння.

До цього дня закінчували першу косовицю сіна, а на самого Онуфрія не косили трави. Цей день - останній термін посівів гречки.

В цей день селяни не косять трави.

Сонце на зиму, а літо на жару.

Якщо в цей день сухо, то сіно зберуть сухим, а коли дощ - мокрий покіс сіна.

Гроза на Федора - погано для сіна.

До Онуфрія закінчували першу косовицю сіна.

На Онуфрія рясні роси - на добрий врожай.

Петрівка

Петрівка. Петрів піст. Розигри. Початок Петрівки припадає через тиждень після Трійці і закінчується на Петра і Павла (12 липня). У Петрівку день як рік. Захотілося йому в Петрівку льоду. Петрівка - на хліб голодівка. Люблю тебе, як вітер у Петрівку. Хто в Петрівку сіна не косить, той взимку - в собак їсти просить.

Традиційно на Україні пов'язані цікаві обряди. Оскільки в цей період настає певний перепочинок од нагальних робіт для жінок, то вони бралися за рукодільництво.

Для дівчат це був період вибілювання полотна і тіпання конопель.

Жінки в свою чергу збиралися на почухрини. На таких колективних сходках вони смикали вовну, робили з неї куделі й пряли. Почухрини, як і вибілювання полотна, супроводжувалися піснями із спеціального циклу, так звані петрівочки.

За канонами християнської віри у піст забороняються будь-які танці та співи. Але народна традиція все ж таки порушує ці християнські приписи, бо вони зрештою мають ще дохристиянське походження і покликані віддати шану природі, яка має розродитись новим урожаєм.

«Ой коли ми Петрівочки дожидали,
То ми її в русу косу заплітали.
Тепер же ми Петрівочку проведемо,
Ми ж її русу косу розплетемо.
Уже ж тая Петрівочка минається,
Зозуля в капусту ховається».

Перший день Петрівки називається «розиграми» чи «замочуваннями дійниці». На Вінниччині обрядодії називаються «Розгари», а на півдні України — «Дядини». Як би там не було, але суть їх одна: беруть участь у святкових обідах тільки заміжні жінки, оскільки сюжети сцен, дійства та пісні носять сороміцький, жартівливо-сатиричний характер. Жінки збираються «замочувати дійниці» перед великим збором молока впродовж Петрівки. Жінки ставлять дійницю посередині, самі всідаються навколо і по колу пускають чарку з горілкою, приспівуючи:

«Щоб дійниця не текла,
Господиня веселою була!
Щоб господиня не засипала,
Та й до корови рано вставала!
Щоб корова спокійно стояла,
Та й по багато молока давала!»

Передаючи чарку, вони бажали одна одній всього доброго і світлого, а найбільше — жіночої сили та вроди.

Ще був звичай у цей день «хоронити» Кострубонька. Робили жінки з соломи чучело чоловічої статі, одягали у вишиту білу сорочку, голосили над нею і хоронили, при цьому наспівуючи такі пісні:

«Помер, помер Кострубонько,
Сивий, милий голубонько:

Зосталася хатка
Іще сіножатка,
І ставок, і млинок,
І вишневенький садок.
Що в ставку купатися,
А в млинку проспатися,
А в садок погуляти,
Кострубонька поминати!»

Обряд закінчувався веселими забавами. Забави відбуваються то з участю чоловіків, то з повною їх відсутністю, як де ведеться. Ці забави мають спеціальну назву: «гонити шуліку».

«Гонити шуліку» молоді жінки сходяться, бувало, в шинок; там вони пили горілку, танцювали та співали соромницьких пісень, що в інший час, звичайно, жінки ніколи не роблять. У цій забаві беруть участь тільки одружені жінки; вдовиці й самотні жінки «на шуліку» не допускаються.

Дівчата в цей понеділок пускають на воду клечальні вінки, що були виплетені ними першого дня Зелених Свят.

Існує вірування, що першого дня Петрівки відбуваються «звірячі розгри», а тому до лісу ходити небезпечно. Свійських тварин цього дня годують ліпше, ніж звичайно; особливо догоджають коровам, — «щоб більше користи було».

Є відомості, що на Полтавщині в давні часи жінки «хоронили» шуляка. Шуліка (шуляк) — це різновид птаха із роду соколиних. Але в цій містерії — це птах, який так високо літає, що може до Бога донести найпотаємніші прохання жінок, а саме, про продовження їх інтимного віку. Все це супроводжувалося добрим частуванням з горілкою та веселими і сатиричними сороміцькими піснями. На Черкащині після «похорону шуляка» найповажнішу господиню похилого віку садовили на гілляку клена чи ясена, що виконував роль «маю» біля воріт, і везли до корчми. Там бабуса виставляла усім могорич за те, що її удостоїли такої честі. За припущеннями Василя Скуратівського, видатного сучасного українського етнографа, — це відголос давнього обряду, коли в село ввозили «достигле» літо, що незабаром піде на спад. Як би там не було, усі дійства Петрівки були дуже веселими і прославляли природу і людину, яка була невід'ємною її частинкою. І ця частинка була дуже вдячною, бо шанувала усе, що дав Бог для неї, і берегла для прийдешніх поколінь.

На другий день Петрівки, у вівторок, розпочиналась робота із заготівлі трав для худоби. Ця праця є важкою і виснажливою, оскільки косити трави треба було швидко і, найголовніше, «вгадати погоду», щоб сіно не замочило дощем. Якщо сінокоси були недалеко від села, то господарі, як правило, самі давали собі раду. Але часто сіножаті знаходились на значній відстані від населених пунктів (у лісах та горах), і тому селяни об'єднувались для виконання такої роботи. Називалась така форма суспільної праці — толока. Толока була справа добровільна і безоплатна. Господар зобов'язувався тільки відвезти косарів на сіножать і добре їх годувати, як правило, чотири рази на день. Працювали на сінокосах увесь світловий день з невеликими перепочинками. Кількість перепочинків, початок і кінець роботи визначав старший косар — отаман, якого обирали з поміж себе самі косарі. Допомогали косарям і жінки, що приїздили (чи приходили), щоб перетрушувати сіно та складати у копички. Хоча все це відбувалося в час Петрівського посту, і не можна було співати, все ж таки церква робила виняток для так званих пісень — петрівочок. Це невеликі за розміром поетичні тексти з протяжною мелодією.

У деяких місцевостях цей день був крайнім строком висадження розсади капусти, тому його називали також Петром-капусником. За повір'ями, зозуля кує тільки до Петра. «Як на Петра у червні погода, то на рівнинах буде урода».

ЛИПЕНЬ

Вважають, що назва місяця походить від періоду цвітіння дрібнолистої липи, цвітіння якої в основному збігається з початком місяця. В українському, білоруському та польськкою мовами липень і зараз називається липнемо, і в литовському - ліспас, тобто місяць липи. Величали ще липня грозівком (через часті гроз), жарніком, страдником (час збиральних робіт), сенозарієм (в ранні зорі косять луки).

У сербів і хорватів - липень, у словенців - липан, у чехів - ліпен, поляків - ліпец, білорусів - ліпень.

Західноукраїнська назва місяця "косень", "сінокіс".

НАРОДНІ ПРИСЛІВ'Я, ПРИКМЕТИ, ВІРУВАННЯ

- Липень - маківка літа.
- У липні на дворі пусто, та в полі густо.
- До кінця місяця багато рос.
- Вранці сильна роса і туман - до гарної погоди.
- Сильна роса - до відра, Сухоросов (нема роси) - до дощу.
- Вночі немає роси, а в низинах не видно туману - до негоди.
- Глухий грім - до тихого дощу, грім гучний - до зливи.
- Грім безпереривен - буде град.
- Грім гримить довго і не різко - до негоди, якщо ж уривчасто і недовго - буде ясно.
- Коли грім гримить тривало - негода встановиться надовго.
- У липні відро води - ложка бруду.
- Липень - місяць ягід.
- У липні вода цвіте
- Перший туман літа - вірна грибна прикмета.
- Разворковались голуби - буде хороша погода.
- Граки в'ються високо згряями й опускаються стрілою на землю - буде дощ.
- Багрянні зорі - до вітрів.
- Ранній щебет жайворонків - до гарної погоди.
- Конюшина зближує свої листочки, нахилиється - перед негодою.
- Якщо дощ пішов з обіду - затягнеться на добу.
- Липень не тільки полудень літа, але й року.
- Як в липні ціп загупає, одразу капуста звивається у головки.
- Липень - вершина літа.
- Поки зерно в липні в колоску - не засиджуйся в холодку.
- Хто в липні жарі боїться, той взимку немає чим погрітись.
- У липні сонце йде на зиму, а літо на спеку.
- Липневий піт взимку гріє.
- Липень казати звик - ловиться сом.
- Жаркий липень, то грудень буде морозний.
- Хто працює в липні - працює на себе.
- На жаб є березень, на курчат - липень.

6 липня - Горпини Купальної

Цей день вважається одним з найкращих для заготівлі лікарських трав.

В переддень Купала – на Горпину до сходу сонця цілими родинами йшли в ліс, щоб заготувати лікарські трави. Цей процес супроводжувався магічними діями: жінки повністю роздягалися (заборонялося рвати рослини тим, у кого випадали на цей час «нечисті дні» – місячні) і, поклавши долі окраєць хліба та дрібку солі, ставали на коліна й читали молитву до сонця: «Святий Михаїл це зілля садив, а Божа Мати поливала, да й помоч давала». Стебла й коріння брали не голіруч, а через ганчірку. Як підбивалося сонце і спадала роса, повертались додому і в одній з осель влаштовували купелю: наливали в бодню гарячу воду, клали цілюще зілля і почерзі милися. Вважалося, що в ніч перед Купалом всі рослини набували особливих чарівних властивостей. Тому сміливці йшли в глухі праліси, щоб відшукати «нечуй-траву» і зірвати пелюстку з куща папороті. За повір'ям, кому щастило це зробити, то йому відкривалися всі скарби. Містерія, пов'язана з купальськими обрядами, має чимало символічного і космологічного. Її не обійшли церковні заборони: «Купала на Хрестителя утопіте і огненне одкиньте, гнівається-бо Хреститель на землю вашу...» Християнство замінило Купала святом Івана Хрестителя. Проте й досі народ цей день святкує як Купала, хоч до нього штучно притягнуто й ім'я «Івана». Отож, протягом сторіч у селах, а почасти й містах пишно відзначали одне з найпоетичніших літніх свят, яке символізувало «поворот сонця на зиму».

НАПЕРЕДОДНІ КУПАЛА

1. Вечоріє. Дівчата збираються купками на горбочку. Хлопці збираються окремо, щоб це не було помітно для дівчат. Смеркло зовсім. У селі на всіх вулицях залунали голосні дівочі співи:

„Ой на Йвана на Купала,
Там Марія в воду впала,
Ой на Йвана на Купала,
Там Марія купалася,
Ой на Йвана на Купала,
Там з Іваном вінчалася ...”

З усіх кінців села йдуть гуртками дівчата до лісу, співають пісень та несуть із собою гарний вершок черешні, вишні, яблуні чи клена — гільце.

Приходять у ліс, чи під ліс на поляну, встановлюють гільце в землю, прив'язавши його до тички. Гільце має 1—1 Уз. метра. Це гільце оздоблюють польовими та городніми живими квітами, зокрема любистком, рожами, м'ятою, барвінком, братками, обвішують цукерками, бубличками та принесеними, вранці спеченими, пташками та стрічками різних кольорів. На верхечку настромлюють невеличкий віночок з барвінку. Непомітно в кількох місцях прив'язують жагучу кропиву та колючі будяки. Оздобивши так, прикріплюють до застромленої в землю палки, а чи тримають у руках; сідають подвійним колом (мале коло 5-6, сидять навколо самого гільця й тримає його, а друге — значно ширше, а то й подвійне-потрійне — трохи далі) і співають купальських пісень.

У цей час хлопці тихцем здобувають живого вогню (тертям сухих деревин), накладають різного хмиззя, а на Волині зносять зібрані з усього села верзуни, — підпалюють це рище... Дівчата наче цього не помічають і не дивляться в бік хлопців, в 20-40 метрах від них вовтузяться.

Але вогнище розгорілося... Дівчата вже встали й водять хоровод навколо гільця, співаючи купальських пісень:

1. Група:

— „Ой, вербо, вербице!

Час тобі, вербице, розвиватися”,

2. Група:

— „Ой, ще не час, не пора”.

1. Група:

— „Час тобі, Іваночку, женитися,”

Хлопці здаля відгукуються:

— „Ой, ще не час, не пора:

Ой ще ж моя дівчина молода ...

Та нехай до' літа, до Йвана,

Щоб моя дівчина погуляла;

Та нехай до літа, до Петра,

Щоб моя дівчина підросла ...”

І хлопці враз вриваються до дівчат з усіх боків; вони намагаються схопити гіль-

це, видерти його з рук дівчат. Дівчата не дають... Врешті все гільце спільно ламають на куски, розкидають, а стовбур несуть і кидають у вогнище... Дівчата розбігаються в усі сторони, збирають по кусочку-гілочці з гільця... Хлопці їх ловлять, — кожний намічену ним завчасу дівчину, — і несуть до вогню... Дівчина бореться й так проходить певний час.

Потім гуртуються хлопці й дівчата так, що кожний хлопець бере за руку „свою” дівчину, стають у коло навколо багаття-вогню, йдуть за сонцем і співають купальських хороводних пісень. Хороводи носять дуже жвавий характер. Співають то разом з хлопцями, то дівчата насміхаються у пісні з хлопців, а хлопці їм також жартівливо відповідають:

„По садочку ходжу, виноград саджу,
Посадивши та й поливаю,
Ой поливши, та й нащипаю,
(Щипають дівчата хлопців).
Нащипавши, віночка зів’ю,
Віночка звивши, на воду пущу:
Хто вінка пійме, той мене візьме...”

По цій пісні дівчата розбігаються в усі сторони, а хлопці намагаються зловити, при чім, кожний хлопець ловить свою дівчину, й знову приводять до вогню. А вогонь підтримується ввесь час. Усі попарно стають у велике коло й співають купальських пісень: *

„Ой на Купала-Купалочка,
Не виспалась Наталочка,
Погнала бичків, дримаючи,
На грудки ніжки збиваючи”.
А хлопці закінчують: ‘
— „Приточи, Боже, більше ночі На Наталчині чорні очі...”

Хороводи продовжуються довший час. Переспіви хлопців і дівчат стають усе веселішими. Врешті починається дія навколо вогнів.

Важливим аспектом купальських свят є пошук пари, створення сім’ї. Ворожіння на кохання, на одруження – кидання вінків, здавна мало символічне значення. Дівчата власноруч збирали та плели два вінки, які наступного ранку кидали на воду. Якщо два вінки зійдуться – цього року утвориться пара і дівчина одружиться. Якщо один вінок тонує – дівчина цього року заміж не вийде.

7 липня - день Івана Купала

Традиційно в ніч на Івана Купала (з 6 на 7 липня) по всій території України проходять магічні дійства. Магічне та колоритне язичницьке Купало або Купайло святкували 23–24 червня – у день літнього сонцестояння, коли ніч була вдвічі коротша за день.

В основі купальських обрядів лежать культу вогню, води і рослинності. Вогонь виступає символом сонячного світла, яке в ніч на Івана Купала досягає своєї зрілості й набуває найбільшої життєвої сили. Давній звичай, що раніше побутував на території всієї України, – добування вогню для купальського вогнища тертям – за смислом споріднював дерево із сонцем як із джерелом вогню. Дерево купальське уособлює Прадерево, або Дерево життя. Сонце у купальських іграх переноситься на землю у вигляді колеса, яке обвивається соломою і спалюється або запалене пускається з горба у воду. Це пускання колеса утверджує перехід від сонцестояння літнього до зменшення життєвої сили сонця.

Місце для розпалювання вогнища вибирали на околиці села, в лісі чи біля річки, як правило, на пагорбах, що давало змогу підняти священний вогонь найближче до сонця. Вогонь у давні часи розпалював найстарший з роду. Сушняк для багаття готували заздалегідь, збирали для цього й мотлох та непотріб.

Найважливіший момент купальського свята – стрибання молоді через вогонь, що нібито сприяло очищенню від хвороб і гріхів. Інколи багаття розкладали так, щоб, перестрибнувши через нього, відразу потрапляли у воду, тобто здійснювався ритуал подвійного очищення. Вогонь і вода зв'язували пари – начебто благословляли їх шлюб, обіцяли здоров'я і багатодітність. Вогонь купальського багаття виконував ще й очищувальну магічну функцію – у ньому спалювали речі хворих, вірячи, що це принесе їм одужання. Спалення купальського деревця (Марени) належить до обряду жертвоприношень, а спалювання опудала символізує знищення нечистої сили. У давнину побутував звичай кидати у вогонь півня або кінський череп – солярних жертвних тварин.

Попіл купальського вогню був надзвичайно цінним атрибутом лікувальної та відьомської магії, тому вогнище охоронялось всю ніч.

Вода у купальських обрядах теж відігравала важливу роль. Ми вже говорили про очищення водою. Роса, що випадала вдосвіта, вважалась не лише цілющою, а й священною. Захоплюючою частиною свята було ворожіння на вінках, пущених на

воду. Такий самий зв'язок відчувається і в регіональних особливостях знищення купальського деревця та солом'яної ляльки (Купала) – у деяких місцевостях їх топили у воді.

Щодо Марени та Купала, то їхня участь у купальських обрядах – пряма вказівка на побутування у праукраїнців обрядів жертвоприношень людських. Під деревцем, яким найчастіше були верба, вишня, береза, ясен, липа, сосна, ялина, кущ бузку або терну, прибраним квітами, зіллям та городиною, садовили маленьку дівчинку, роль якої полягала у тому, щоб бути своєрідною жертвою Дереву життя. Спалення антропоморфного зображення людини і є відгомонам людського жертвоприношення.

Вшануванню рослинності у період її розквіту відтворене в обряді прикрашання купальського дерева і в обрядах, пов'язаних із зображенням зілля у цю священну ніч. Взагалі, ніч на Івана Купала була наповнена надзвичайними явищами: тварини здобували дар людської мови, вода у річках на мить перетворювалась на срібло, дерева переходили з місця на місце і говорили між собою, блискавка в цю ніч нікого не вбивала, закляті скарби давались у руки шукачам, зацвітала квітка папороті тощо.

Опишемо ж основні моменти купальського обряду. Починалась підготовка до свята рано-вранці, коли матері йшли по воду, де примовляли тричі: «Вода швидко йде, щоб до моєї дочки швидко свати їхали! Як сонцем всі люди радіють, як любить дитина свою мамку, так щоб хлопці гинули за моєю дівкою». Після цього жінка тричі зачерпувала купальську воду, в якій варила траву тирлич. Умившись цим відваром, дівка мала надію вийти скоро заміж.

Так само до схід сонця дівчата йшли на дзвіницю обмивати найбільшого дзвона, обмивали його зсередини, приказуючи: «Як серце тебе розбиває, щоб серце (називалось ім'я хлопця) так за мною розбивалось; який ти голосний, аби і я така голосна була; як люди йдуть до церкви, коли ти дзвониш, так щоб до мене старости йшли; як люди сонечку радіють, коли ти їх кличеш, аби вони і мною так раділи». Вода, яка стікала із дзвона, збиралась у посудину і зберігалась вдома. Дівчина, яка до схід сонця вмивалась тією водою, вірила, що вийде заміж саме за того хлопця, за якого схоче.

Хлопці починали обхід села, збираючи мотлох на купальське вогнище і зносячи його до задалегідь визначеного місця. Потім люди сходилися до громадських криниць, де відбувалось богослужіння. Цікаво, що ця традиція виникла відносно недавно. Служителі церкви, зрозумівши марність боротьби із «поганським святом», архаїчну традицію вшанування води християнізували. Після моління жінки сипали мак до криниці або прикрашали їх вінками цибулі чи просто квітами, виконуючи обряд закликання дощу.

Перед заходом сонця двоє хлопців приносили щойно зрубане деревце і закопували на обраному для святкування місці. Дівчата обмітали довкола верби галявину, посипали її чебрецем, м'ятою, волошками та ін., гілки завітчували, а на самий вершечок вішали вінки з калини та барвінку. Коли з'являлись перші зорі, починалося свято: дівчата надягали вінки, запалювали на деревці свічки і, повільно кружляючи у хороводі навколо деревця, співали купальських пісень.

Бувало, що роль деревця виконувала дівчина, одна із найвродливіших у селі. Її саджали в неглибоку яму, заповнену квітами та листям, зав'язували очі, і вона роздавала вінки дівчатам, що водили круг неї хороводи. Кому дістанеться вінок із свіжих квітів, той того року вийде заміж, а кому зів'ялий, той не матиме пари принаймні до наступного року. Дівчата бігли до річки, де пускали вінки на воду, слідкуючи, у який бік попливе кожен вінок. Потім дівчата «заворожували красу», роздягаючись і обливаючись водою.

Хлопці сиділи окремо від дівчат, оскільки у такому роз'єднанні полягав один із елементів обряду.

Зажинки

Жнива в давнину мали три основних точки: готування до жнив. Зажинки, самі жнива та обжинки. Зажинають завжди й всюди в Україні перед святом Петра та Павла. Зрідка, і лише де-не-де, зажинають після Петра. Зажинок чекають нетерпляче, і декілька разів навідують селяни свою ниву, щоб довідатись, чи поспіло, „вистигло” жито, щоб вчасно зажати. І до зажників господарі готуються завчасно: зублять (назублюють) серпи, які „вже гуляли” на ниві й якими жали господарі у попередньому році; вибирають „юрка”, яким в'язала господиня минулого року. Не можна брати серпа, яким колись хтось на жнивах порізався, аж покиль не перегублять... Випікається на день зажинок свіжий хліб. В одних місцевостях печуть паляниці, у других — книші з душами, але але в більшості випікають звичайний хліб.

У день зажинок господарі встають до світанку. Умившись, стають разом на молитву. У цей день не можна бути сердитому, не можна сваритися, а навіть спогадувати, щось неподібне; худобу треба задоволити всім і лагідно вигнати до череди. Обід

(ранній, на наш час близько 4 годин ранку), до схід сонця, мусить бути святочний. За обідом ні про що лихе не можна говорити, а спогадати бодай близьких покійників „годиться”. Але в більшості у цей день обідають на зажинках, на полі: гостюють душі та жито.

На Поділлі та Київщині найчастіше зажинати виїжджає вся родина. Кожний господар чи господиня (коли вдовиця, а чи тоді, коли існує звичай, що зажинає господиня), прибувши на свою ниву, розкладає на межі, чи на суловках чисту скатерку. На скатерку кладе хліб-сіль, щось із свяченого, великодного, здебільшого засушену цілушку з паски, — та різної святочної їжі. Усі стають спочатку обличчям до сонця. Господар промовляє: Сонце праведне, святі Петре й Юрію, наші святі душечки, виростили ви хлібець Божий на ниві, внесіть його в наші руки... Докотись, хлібцю святий, житечко наше, у наші клуні-стодоли ... Хмари дощові, буряні, громові-блиска-виці, і ти, граде б'ючий, — обходьте ниву нашу стороною й до нас не наближайтесь...”

Господиня: „Душечки святі, охороняли ви нашу ниву, внесіть хлібець святий у наші руки... А все лихе, все зле, йди на ліси, болота, очерети; згинь, пропади, щоб і голосу твого ми не чули... на наші ниви не ходи ...”

Так закликають „лихі сили”, які можуть перешкоджати під час жнив. Після цього всі сідають навколо скатерки, хвильку посидять, і виймають серпи. Насамперед розмотують серп господаря, про який була мова на початку, потім решту. Серпи кладуть на ліве плече; юрки стрімляють за крайку (жінки), чоловіки за очкур (пасок), стають обличчям до ниви. Деякий час стоять мовчки, а потім господар та діти-хлопці скидають брилі, і господар, перехрестившись, промовляє: „Боже, благослови!”

Першу жменю жне господар, за ним господиня і решта членів родини. З перших двох жмень складають ЗАЖИНКОВИЙ ХРЕСТ. Потім випрямляються, постоять, поглянуть на ниву й нажнуть 5—7 снопів, інколи лише три; в інших місцевостях нажинають кількість снопів по кількості душ родини. Нажаті снопи ставлять колоссям догори. Після цього господиня з господарем нажинають по жмені, з яких кладуть обжинковий хрест. Потім зносять снопи, ставлять їх у коло, а в колі цім розстеляють скатерку й розкладають смачну їжу (як це було попереду на межі чи суловках). Усі члени родини сідають навколо скатерті, в колі снопів, їдять, весело жартують. Цей обід вважається спільним обідом для польних духів і родини. Смачно поївши, лягають й простягаються, „щоб спина не боліла” під час жнив. А навіть годиться задрімати.

Відпочивши, нажнуть іще з пару снопів, частину кладуть на віз, а частину скла-

дають у полукіпок. Один серп і один юрок залишають у житі, бо ним мусять користуватися польні духи; друге, це ознака чарівна, що ніщо не може заподіяти лиха ниві, бо на сторожі серп... По закінченні зажинок, — а вони закінчуються дуже рано, щоб рано й жнива закінчити, — господар знову нажинає одну жменю, а господиня другу і кладуть на ниві чарівний знак — хрест з двох жменів жита. Цим зажинки в основному й закінчуються.

ЗАЖИНКИ — це головне свято родини, в якому сторонні участі не беруть.

Легенда-сказання

„Напередодні Петра пішла Марія Марчучка зажинати жито до Спільного (так звалися поля). Не взяла вона з собою ані хлібини, ані не одягла вона чистої сорочки; та й пішла вона зажинати, коли вже сонце високо підбилося ... Люди їй казали, щоб вона не ходила, бо то мусить виїхати на поле вся родина з господарем... Але Марія сказала: „Мій Андрій (муж) поїхав у ліс і не має часу. Тому не слухаю людських розповідань і зажну сама... І у нас буде не гірше, як у других...”

На ниві Марія лише зігнулась, щоб взяти жита в жменю й зжати його, як у неї стрикнуло в спині так, що вона там і лягла... І серп з рук випустила. Біль була жахлива у спині, не могла й повернутися, а людей близько не було, бо час був такий, що зажинки кожний свої закінчив і додому пішов чи поїхав... Усі дивувалися, чого Марія в таку пізню пору пішла зажинати ...

От Марія крутилася, крутилася від болю й так заснула... Проспала вона аж до ночі. Глянула: ніч темна, а вона й не знає, де вона й чого вона тут... Але чує: шумить жито... До неї підступили якісь єства у білих сорочках і сами білі-білі, наче покійники... Один старенький, з сивим волоссям, з довгою бородою виступив уперед, став перед Марією і сказав: „ЗАЖИНКИ — це є великий і святочний день, і для вас, і для нас — духів ниви. На зажинки ти, Маріє, мусила прибути до нас всією родиною, по святочному... А дома ти не мусила нічого робити, бо це наше спільне свято ... А прийти треба на ниву до нас, коли ми іще ходили по ниві, цебто до схід сонця, бо коли сонце зійде — ми вже відпочиваємо,.. А приходять люди на ниву зажинати з хлібом-сіллю, з чистою скатеркою... А з чим ти прийшла?... Як ти нас приймала, як нам дякувала за те, що ми охороняли твою ниву?... Вставай, іди до свого дому... А за твою непошану до нас не матимеш ти цього року багатства з своєї ниви”... І мало Марія зібрала з своєї ниви... І вітер зерно виточив, і полягло жито...” ,

З народних пісень можна пригадати деякі характерні:

„Пішли голоси по полонинах,
По всіх царинах, та й по всіх садах,
По виноградах, по пасіченьках —
Всі полонини у цвіту стали,
Всі полонини, та всі царини,
Та й усі сади, та й виногради.
Зродили цвіту по всьому світу,
А бджолоньки сі бай ізроїли,
Та на цвіт спали, медок зібрали...”

З сільськогосподарськими роботами в народній творчості завжди пов'язано: оранка з Петром, заволочує св. Юрій, засіває св. Микола; в інших поезіях дійові особи замінюють одні других:

„Святий Петро за плугом ходив,
Святий Павло волоньки водив,
А сам Господь-Бог пшениченьку сіяв,
А святий Ілля заволочував...”

Отже бачимо, що „Святий Петро жито зажинає”; він у християнських часах є і охоронцем ниви; він і опікуном нового урожаю; він сприяє медозбору, роїнню тощо. В іншій народній творчості бачимо святого Петра як орача. Нерідко зустрічаємо опікуном сільського господарства і святого Юрія.

12 липня - Петра і Павла

Через п'ять днів по Купалу відзначають свято Петра і Павла (12 липня). Після нього сонячні дні йдуть на спад. Це засвідчує й купальська пісня:

Ой Петре, Іване,
Уже наша пісенька минає,
Уже наша пісенька минає,
Половини літечка немає,
Із-за гори сонце йде-іграє,
Козаченько коника сідлає.

У вислові, що «козаченько коника сідлає», відчувається прозорий натяк на те, що літо збирається на відходини. Це ж саме засвідчують прислів'я та приказки: «Йшло до Петра, а тепер до Різдва», «До Петра не сподівайся тепла, а по Петрові ні теплові», «За Петра Афонського сонце повертає на зиму». Власне, під цю пору настають найспекотніші

дні, а отже, і початок жнив – «бо Петро ходить по полю й підпалює колоски». Крім того, він ще й жито зажинає, стереже поле і заорює ниву. Звісна річ, що християнський

Петро замінив якесь давнє божество (ним міг бути Ярило, Спас чи Сонцеворот). Що б там не було, але петропавлівське свято поєднало дві події – между сонячного апогею, коли світило досягає кульмінаційної точки, і пошанування пастухів. Якщо з першим пов'язані обряди гойдалок, то з другим – обрядове випікання печива, так звані «мандрики», якими часткували пастухів. Майже в усій Україні в цей день пишно вшановували доглядачів Петра – пастухів. На Гуцульщині біля спеціального вкопаного у землю стола самі пастухи і влаштовують розваги з піснями, зокрема й такими:

Ой на Петра вода тепла,

Лиш би ся купати,

Ой на Петра личко біле, Лиш би цілувати...

Господарі обдаровували їх продуктами чи грішми.

На Поліссі та Лівобережжі спеціально готували печиво – мандрики. Особливо вродисто проходив цей обряд на Херсонщині. Кожна господиня призбирувала сколотини (залишалися після збивання масла), зливала їх в горнятко і стоплювала (звужувала). До такого сиру додавали яєць і борошна, і виходили кругленькі сирники – мандрики, які варили в смальці. Крім того, на Петра і Павла виготовляли в ячного борошна нового врожаю обрядовий хліб (книш) і несли до церкви на посвяту. Священник розламував книшини і причащав, наче проскурками, всіх присутніх. У такий спосіб жінки віддячували Петрові, що, за легендою, запровадив цей недовготривалий піст.

На Петра і Павла починались жнива. З першого ячневого борошна нового врожаю пекли обрядовий хліб і несли його до церкви на посвяту. Раз у рік Петра. На Петра і душа тепла. Від Петра красне літо. На Петра колос, а на Ілля - жнива. Як на Петра спека, то на Різдво - мороз. Петро і Павло годину збавив, Ілля пророк дві уволок. В Петрівки сухо і день великий. Петро і Павло спеку додали. Замоває соловей: «солов'ї співають до Петрова дня». Примовкнула зозуля: «ячмінним колоском вдавилася». Обмілили річки: «до Петрову дню вода в річках умеженітсь».

В Петрівки починають опадати перші жовті листя:

- «Прийшли Петрівки - опало по листу, прийшов Ілля (2 серпня) - опало і два».
- З Петрова дня - самий розпал косовиці.
- Не хвалися баба, що зелено, а дивись, який день Петров.
- У дощ косити, у відро гребти.
- Не те сіно, що на лузі, а те, що в стогу.

До Петрову дню закінчували здіймаючи озимого клину: «До Петрова зорати, до Ільїна (2 серпня) заборонено, до Спаса (28 серпня) посіяти».

21 липня - Прокопа

Починались власне жнива. Святково вбрані люди сходились до ланів, кланялись ниві зі словами «Дай, Боже, легко почати і легко дожати» і починали вижинати збіжжя. Перший сніп — «дідух» — прикрашали стрічками та квітами і зберігали до Різдва. В'яжучи перевеслами снопи, дотримувались певних правил: озимі жито та пшеницю зв'язували свіжими перевеслами, а ячмінь, гречку, просо — торішніми. Готові снопи складали в «бабки» (11 снопів), «п'ятнадцятая», «полукіпки» (30 снопів) та «копи». Способи складання форм теж були чітко визначені: «бабка» формувалась із семи снопів, які стояли сторч, та із трьох «на дах»; «п'ятнадцятки» і «півкоди» складали з перехресних снопів колоссям усередину та одного на «шапку».

Вижавши лан, залишали «спасову бороду». Кілька невижатих стебел обв'язували червоною стрічкою і прикрашали квітами. Між стеблами серпом розпушували землю і засівали її зерном з трьох колосів. «Спасова борода» залишалась до початку оранки.

Жнива

Основа сільського господарства в давнину — це хліб, — посів, урожай та збір урожаю — все це мало величезне значення в період родового побуту. А навіть і хліб у давнину вважали, як попереду говорено, святим.

Заздалегідь господар ладнав вози, доробляв запасні частини, зокрема восі (в Україні іще в кінці XIX стор. у більшості вози були на дерев'яному ходу, цебто, восі були дерев'яні, які дуже часто або ламались, або загорались і треба було негайно підставляти нову вісь). Потім готує клуні-стодоли, куди складатиме новий урожай; зубить серпи, ладнає грабки, коси, юрки... Під жнива мусить бути намелено достатньо муки, підготований кабанець тощо. А також, перед жнивами, зокрема перед возовицею, щороку виправлялись дороги.

І господиня має досить праці та клопот переджнив'яних:

1. Хата мусить бути чистенько вимашена (побілена);
2. Діти й дорослі „обшиті” — тобто, достатня кількість мусить бути приготовлена-пошита штанів та сорочок;
3. Вся білизна до жнив мусить бути попрана, навіть і ганчірки брудної не сміє бути в хаті;
4. Кожна заготовляє достатньо на всі жнива їжі: сала, задимлених шинок, ковбиків, ковбас. Навіть прислів'я було: „Повна бодня сала, мов на Великдень, на Різдво чи на жнива”.

Напередодні першого дня жнив випікається не менше два печива хліба. А в обов'язку господаря вчасно до жнив намолоти достатньо муки та надерти різних круп.

Щодня у жнива господарі встають до світу. Лунає по селу своєрідна музика молотків — клепання кіс... До світу й обідають селяни. Зі сходом сонця починається особливий життєрадісний рух: валки возів поспішають на ниви. Один намагається випередити другого, бо гарною ознакою було, коли жінці раненько стають до роботи. Кожний проходячий, чи проїжджаючий гукає жінцям: - „Боже помагай!” Чи: „Помагайбіг!”

А це привітання на ниві вважалося особливо приємним, а навіть чарівним. Тих, які пізно вибиралися на жнива, народ брав на глуз, а навіть було прислів'я: „Це Н. Н., який всім у жнива „Помагайбіг... каже”. Це визначало характеризувало дуже повільну, або полінкувату людину.

Під час сходу сонця — село вже було все в рухові, всі поспішали на ниву. І кінна дорога, і піші стежки — залиті людьми. І течуть ці людські потоки безупинно спочатку сільськими дорогами, потім польовими, і розпливаються вони за годину по своїх нивах.

На руках несуть немовлят, за руки ведуть старшечких дітей, несуть „баньки” з водою (гличики), на плечах торби з споживою, серпи та юрки для в'язання снопів; декотрі ще й колиски для немовлят.

Цей загальний урочистий вихід на жнива захоплював усіх, вселяв якусь особливу енергію, любов до праці, надавав надхнення до скоршого збору „святого хлібця”, бажання всіх: якомога швидше стати до праці. Поважно, але поспішно йдуть і їдуть господарі, весело говірливо ступає молодь; з особливою цікавістю „підбігають” діти, щоб враз із старшими „йти на жнива”.

Але звернемо увагу на самий процес на жнивах. Жінці прийшли на поле. Кладуть усе принесене на прожатому, вставляють колиску на триножнику, коли з малими дітьми, а поверх їжі кладуть зверху на білій скатерті хліб, під снопи в холодильник ставлять баньку з водою. Кінні — сточують віз на прожате, прив'язують коні до воза, під віз, у холодильник, кладуть „полудень”, барилко з водою, прив'язують до драбин колиску, коли є немовля, а хлібину також кладуть зверху на білій скатерті (це в першій день жнив). В окремих місцевостях на Полтавщині та Київщині хлібину кладуть на білій скатерті перед „постаттю”, де зараз же стають жати. Розташували таким чином усе жнив'яне майно, та простеливши рядна для малят (2-4 років дітей), усі беруть серпи в праву руку та юрка в ліву й підходять до постаті. Господар здійнявши бриля, промовляє:

„Боже, допоможи щасливо день впровадити — святий хлібець зібрати! Пошли всім нам здоров'я у ці жнива, а померлим царство небесне! Збережи хліб наш на ниві від граду, грому, тучі, вітру буйного!”

Усі, перехрестившись, підходять до гоньки (загоньки). Нагинаються, мов по коман-

ді, обіймають серпом жменю за жменею жито, а нагнувши над серпом (щоб не скалічитись) перетинають,- високо здіймають уверх, щоб колосся зжатого жита віявно розплеталось від жита на пні, й розмашисто кладуть на перевесло. Чарівна картина жнив: коли глянеш здаля — наче голови морських коней то виринають, то ховаються під водою — так у різних місцях селянської ниви — то здіймаються високо жмені нажатого жита, підняті рукою женця, то жито це поспішно ховається разом з людською постаттю знову в хвилях жита. Але ось на перевеслі вже накладено досить. Жнець майстерно схоплює два кінці перевесла, скручує рукою, втикає під перевесло юрка й вмить повертає його, скручує сильно й підтикає скручені кінці під перевесло. А сніп у женця, як іграшка: тісно зв'язаний, рівний гузир, — стрункий сніп, як молодик. Перевесла для озимих хлібів — жита й пшениці, робили також з вижатої жмені. Але так майстерно, що колоски зверху, й жоден колосок не порушений, не вим'ятий. Періодично господар командує: „Сідаймо відпочити хвилю!” Всі сідали на покладених снопах. 'В одних місцевостях нажатий сніп ставили сторч, у других — лежав на стерні.

Покиль полудень настане — дві-три гоньки закінчать, і гарна картина: поле вкрите стоячими чи лежачими снопами. Ці снопи залишали лежати чи стояти до вечора, щоб „вистоювалось”. Гоньки, чи постаті займали поперек ниви так, щоб сонце завжди було в „спину”.

Але підходить полудень. Сонце пече нестерпно. Коли легкий вітер гуляє — жати добре, коли нема вітру — важче. Сильніш і сильніш відчувається приємний запах спілого жита та польових квітів. Час відпочити, пополуднати та коней напоїти.

Господар знову „подає команду”: „Час полуднати!” Усі дожинають своїх снопів, та нажинають іще по жмені, а господар нажинає хреста (кладе жменю жита на жменю навперехрестя), на жмені кладуть серпи та під постать — юрки й ідуть до воза чи до своїх пожитків — „полудня”. Господар пробира місце від снопів і припинає коні на свіжій паші, а господиня розстеляє рядна, скатерту та розкладає полудень. Полудень у жнива щодня мусить бути винятково добірний, різноманітний і смачний. Спеціально до жнив готуються з зими шинки, ковбинки, ковбаси задимлені та залиті смальцем; також сало, печення, вареники, сметана, сир, молоко, свіжі овочі та фрукти — вишні, черешні, огірки тощо. А до всього, мусить бути й обов'язково „чарка”.

Усі сідають на розстелених чистеньких ряднах навколо розстеленої білої скатерті, на якій уставлено полудень. Господар бере чарку, бажає всім здоров'я, як де буває за урочистими обідами та вечереми, а померлим — царства в небі, — випиває й наливає всім по черзі. Чарка на жнивах не кружляє, „не положено”, за вечерею можна випити й по дві, а на полі — лише по одній. За лагідною розмовою споживають страву за стравою.

А праця на жнивах важка: увесь день людина згинається й розгинається — зжала жменю жита — підіймає вверх, кладе вниз, і знову згинається... Але селяни ніколи не скаржились на жнива, і вважали цю важку працю приємністю. Після полудня, господар напував та перепинав коні на ліпшу пашу — і всі лягали, випробовувались, відпочивали 40-50 хв.

По полудні женці іще бадьоріше себе почували і з веселими та сумними піснями — кінчали гоньку за гонькою. Аж до вечора лунали пісні на всій селянській ниві. Поля оживали.

Ця велика, важка й урочисто-святчна праця досить широко опоетизована в піснях, сказаннях, прислів'ях.

На жнива батьки беруть і підлітків 11-12 років, щоб навчити, чи як кажуть — „по-благословити жито жати”. Переважно існував такий звичай привчати дітей жати: батько вчив сина, — мати доню, хоч, правда, не всюди й не завжди дотримувались цього звичаю. Для дітей цього віку вироблялись тоді й відповідно маленькі серпи. Батько чи мати бере дитячий серп і каже до дитини: „Йди синку, (чи доню) жито жати! Вклякни, синку, навколішки перед хлібом святим, перед постаттю. Дивись: серп тримаєш отак (показує), огортаєш невеличку жменьку жита, отак його перехиляєш через серп, а тоді тягнеш серп до себе, наче вниз, перетинаєш жито, а потім — отак рівненько підіймаєш жменьку догори так, щоб колоски не вплутувались у колоски, щоб зерно не витікало”.

Хлоп'я чи дівча встає й звертається до батька чи матері з уклоном: „Благословіть, татуню, і ви, мамуню, жито жати!” Батько кидає серп на землю перед постаттю і відповідає: “Бог благословить!” Після цієї церемонії дівча чи хлоп'я випрямляється, бере серп у руки й починає поволеньки жати, а батько-матір спостерігають — як згинається, і як охоплює жито в серп та жменю, і як перегинає (це головне, бо коли не перегнути жита, то людина скалічиться), і як перетинає, і як кладе. Звичайно, хлопець жне під доглядом батька чи дідуня, а дівчатко — під доглядом матері чи бабуні, на одній постаті з ними. Від дітей не вимагається — ані спішити, ані багатее нажати, ані перевесел робити, ані в'язати. І коли „учень” нажне з перепочинками 1-2-3 снопи — на перший раз досить — такий робочий день „учня”. Синові снопи в'яже батько, доньчині — мати, як правило. Потім ці діти пасуть коні, чи корови, коли таку беруть на пашу жнивну,, чи бавлять немовлять, чи по свіжу воду йдуть, а то просто бавляться або „котики” збирають, щоб кинути в огірки, щоб „менше пустоцвіту було”.

СЕРПЕНЬ

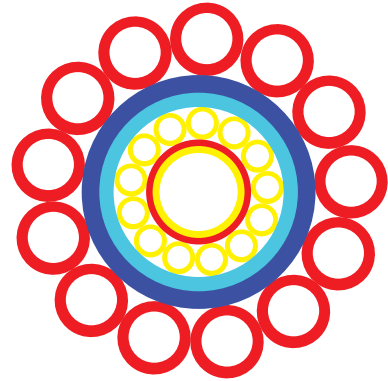
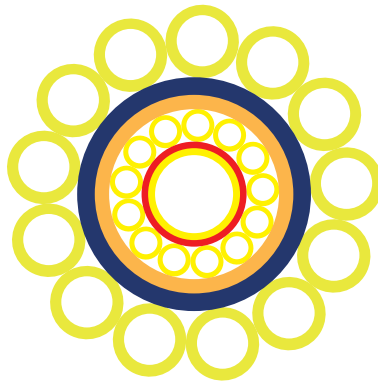
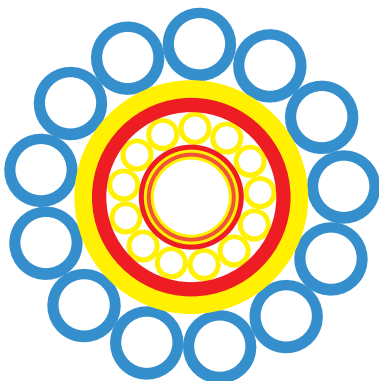
Серпню належить особлива роль в році, бо протягом року хлібороб працював на останній місяць літа. Назва місяця походить від знаряддя, яким жали зернові. В цей час проводять народні обряди, які захищають християнську віру та поля, садиби й помешкання людей та тварин від нечистої сили, що забезпечує збереження добробуту й особистого щастя людини, її здоров'я та майбутнього врожаю. Саме в цьому полягає силата значення серпня.

Серпень останній місяць літа, найголовніший у сільськогосподарському господарстві. Селянину та фермеру треба провести в ньому три основні роботи: викосити, зібрати врожай, зорати, та ще й засіяти.

У чеській, польській та словенській мовах восьмий місяць року відповідно іменується "серпан", "серпень", "великі серпан".

НАРОДНІ ПРИСЛІВ'Я, ПРИКМЕТИ, ВІРУВАННЯ

- До серпня рослина зріє а після нього в'яне.
- У серпні серпи гріють, а вода холодить.
- У серпні спина мліє, а зерно спіє.
- У серпні хліборобові три роботи - косити, орати і сіяти.
- Як у серпні дбаємо, так зимою маємо.
- Грозвий серпень - на довгу і теплу осінь.
- Що в серпні звезеш до комори, то взимку внесеш до хати.

2 серпня - Іллі-пророка

Тромове свято, пов'язане з аграрною магією. Намагалися не працювати. Ілля на полі копи лічить. На Іллі - новий хліб на столі. Коли жито дозріває до Іллі, то воно найкраще для насіння. Цього дня мало коли не гримить і не ллє дощ як з відра.

Шановане в народі свято. З прийняттям християнства він замінив слав'янського Бога Перуна. В народній уяві Ілля був могутнім і грізним розпорядником найстрашніших і водночас благодійних сил природи – блискавки та грому. Його зображували на колісниці з вогненними колесами, який посилав на землю блискавку, гримів та карав темні пекельні сили, знищував чортів, насилав на поля дощ і давав їм родючість. Цього дня випікають перший хліб з нового врожаю і пригощають ним. На Іллю припиняли купання в річках і ставках, оскільки він виганяв з полів духів та нечисту силу, яка ховалась в водоймах. Разом з тим, Ілля бере під свою опіку воду і дозволяє грішним людям – відьмам та відьмакам обмивати в ставках та річках в цей день свої гріхи. Небезпечно було в цей день працювати в полі, виганяти в поле скотину, бо нечиста сила ходить та скрізь ховається. Пасічники в цей день підчищали вулики, а мисливці робили перший виїзд на вовків.

Дощ у цей день передвіщає багатий урожай наступного року. Він вважається також цілющим і ним умиваються від різних хвороб. Якщо в цей день гримить та блискає, то треба замітити, де в землю вдарила блискавка. Через сім літ на цьому місці можна буде знайти громову стрілу – камінь, який буде допомагати лікувати хвороби та виганяти нечисту силу.

Коли в цей день помирає людина чи домашня скотина, то це вказує, що в домі немає святих ікон й інших оберегів, які б захищали від нечистої сили. Тому нечиста сила або відьма може спокійно приходити або перебувати у такому помешканні людей чи тварин, можливо, навіть мати стосунки з мешканцями. Бо, знищуючи в цей день нечисту силу, Бог може разом з нею „знищити” і людину. За народним календарем, якщо на Іллю хмари з'являються зрання, то наступного року хліб вродить на ранніх посівах, в обід – на середніх, ввечері – на пізніх. Якщо цілий день буде сонячно, то це передбачає у наступному році недорід.

До Іллі дощ ходить за і проти вітру - як накаже пророк, а після нього - лише за вітром.

Минув Ілля - чекай гнилля.

14 серпня - Маковія і першого Спаса (медового)

В народі це свято знаменує проводи літа. «Пішов Спас — пішло літо від нас». Цього дня проводять хресні ходи на ріки, озера та ставки. Вважається, що в цей день вода має цілющу силу, тому перший Спас називають Спасом на воді, або Мокрим і Медовим, бо пасічники освячували мед у церкві. З Маковія починається двотижневий піст - Спасівка.

Свято пов'язане з збиранням маку і його освяченням. Цього дня збирають й інші рослини, з яких протягом року готують ліки. Після освяти квіти й мак кладуть за образами, і вони зберігаються аж до весни, ними ж прикрашають хрест на Йордань, їх же дівчата вплітають в коси на Благовіщення, а мак розсівають по городі. В цей день святковою їжею є знамениті «шулики» - українські коржики — маковики та інше печиво, виготовлене з борошна, меду та товченого маку. На Маковія освячують криниці, що пов'язано з давнім уявленням слов'ян про виникнення життя з води. На свято Маковія до церкви на освячення приносять букети з особливих трав та збіжжя.

Букет повинен бути різнобарвним, пов'язаний червоною стрічкою. В нього можна зібрати різні квіти. Та перевагу надають чудодійним травам та квітам – чебрецю (*Satureja hortensis*), миколайчикам (*Eryngium planum*), чорнобривцям, руті-м'яті (*Ruta graveolens*), василькам (*Centaurea cyani*), туї (*Thuja occidentalis*) або тої, материнці (*Origanum vulgare*), роман-зіллю, полин-дереву (*Artemisia abrotanum*). Крім того, до букету іноді додають невеличку голівку соняшника. До букету включають колоски зернових та букетики дикого маку. Дикий мак, що зветься видюком, в'яжуть в невеличкі букетики по сім головок. В букеті таких макових букетиків може бути декілька.

Кожне зілля чи квіти мали своє призначення. Рута-м'ята мала оберігати господарів від усякої напасті та додавати здоров'я. Ласкавці (*Bupleurum aureum*) необхідні були, щоб в сім'ї панувала ласка, злагода та любов. Кудрявці (*Descurainia Sophia*) потрібні, щоб у хлопців чуби були кучерявими та щоб їх дівчата любили. Маточник (*Origanum vulgare*) сприяв плодовитості бджіл. Соняшник уособлював сонце, тому сприяв процвітанню сім'ї, добрій долі. Колоски пшениці, жита та вівса символізують життя та Божий Промисел.

Призначення маку-видюка, миколайчиків, рути та туї вирізняється з поміж усіх квітів і трав, що входять до маковійного букету. Ці рослини захищають господарів від нечистої сили. Наприклад, рута та туя за допомогою ефірної олії не підпускають до тих, хто їх носить або туди, де вони лежать, стоять чи висять, нечисту силу. Так, в одній легенді розповідається, що нечистий не зміг підійти до дівчини через запах цих рослин: „Коли б не рута та й не тоя (туя), була б ти, дівчина, вже моя”.

Миколайчики мають синьо-фіолетовий колір та колючки. Такий колір та колючки впливають на повітря та ефірне тіло людини, тварини, рослини, підтримуючи належну частоту коливань їх ефірних тіл. Це не дозволяє нечистій силі, яка має частоту коливань матеріальних тіл, пройти через ефірні тіла людини, тварини та рослини, щоб осісти чи приєднатись до їх фізичних тіл. Таке приєднання зумовлює хворобу й навіть смерть людини, тварини та рослини.

Мак-видюкростезавжди на гепатогенних місцях землі, чим вирівнює інформаційно-енергетичне поле цієї місцини подібно дубу. Посвячений на Маковія мак-видюк здатний притягувати до себе і знищувати нечисту силу. Він ніби-то бачить нечисту силу і діє за оптичним законом – відтворює її. Та відтворитись може лише те, що створив Бог. Тому, коли нечиста сила за оптичним законом збирається в одну точку, вона гине, бо не може відтворитись. Освяченим маком-видюком обсипають хату знадвору, навіть все подвір'я, „щоб відьми не доїли корів і не приносили уроків“. Якщо господар помічає, що в хаті діється щось неладне, наприклад, дитина вночі дуже лякається, плаче, неначе є хтось у хаті, ночами неначе хтось давить, то треба на 19 місячний день по усіх кутках розкласти (на папірцях) мак. Його слід тримати 9 днів і на 28 місячний день зібрати і висипати у проточну воду. Якщо існує велика небезпека, то хату можна очищати кожний місяць.

Маковея — давнє козацьке свято. У Києві колись нього дня чоловіки, які приходили святити воду, були обов'язково у козацькому вбранні.

19 серпня - Спас яблучний. Другий Спас. Преображення Господнє

Народну назву – **Яблучний Спас** - свято отримало через те, що у цей день освячується виноград нового врожаю та інші плоди, а там, де його немає – яблука, після чого дозволяється їх вживати. Це пов'язано з тим, що в Греції (раніше - Візантії) виноград достигав якраз у цю пору року. А перші плоди віруюча людина завжди приносила у храм як свою жертву Богу і для освячення всього врожаю.

Українці на Преображення святять яблука, груші, сливи та іншу садовину, а також городину і мед. Нині з появою холодостійких сортів освячують і виноград.

Яблучний Спас бере витоки з язичницького свята настання осені. До цього дня слов'янам було заборонено їсти яблука і страви з ними. Насправді рідко хто нехтував цим звичаєм, а надто суворо дотримувалися його люди, в яких коли-небудь помирали діти.

Ще існувала така легенда, що яблук до Спаса не їли, бо саме яблуком змії спокусив Єву, Єва спокусила Адама, і так скінчилося райське життя перших людей.

Для господарів свято символізує закінчення жнив та завершення літа. Цього дня спостерігають за погодою: якщо день сонячний та безхмарний - осінь буде сухою, якщо дощовий — мокрою.

Обрядові страви – пироги та вареники з яблуками, печені яблука, інша випічка і страви з яблук, узвар і компот.

Приказки на Спаса:

Із Спаса - Преображення погода преображається.

Прийшов другий Спас - бери рукавиці про запас.

Минув Спас - держи кожух про запас.

До Спасівки бджола робить на пана, а після Спасівки на себе.

Як у Спасівку будуть великі вітри, то зима буде з віхолами та лютими морозами .

Якщо у Спасівку на деревах жовтіє листя, то це народна прикмета, що буде рання осінь.

Якщо на Спаса нема дощу, то це прикмета, що буде гарна суха осінь. Дощів небагато буде.

Якщо на Спаса йде дощ, січень наступного року буде сніжний, якщо жарко - січень морозяний.

Якщо антонівка вродила - наступного року хліб уродить.

Пройшов Спас - пішло літо від нас.

29 серпня - Третій Спас (Хлібний, Горіховий, Полотняний)

Хлібний, Полотняний або Горіховий Спас, як і Другий, вважається не лише християнським святом. До Третього Спасу, як правило, закінчували жнива, і цього дня наші бабусі пекли пироги з борошна нового врожаю. Тому і називають цей **Спас Хлібним**. А інша назва - **Горіховий** - пов'язана з початком збирання врожаю горіхів, які на цей час саме досягають.

А після жнив влаштовували ярмарки, на яких необхідно було традиційно запастися полотном, тому той день ще називали **Полотняним Спасом**.

Третім Спасом завершувався найкоротший літній піст. З цього приводу казали: «Прийшов третій Спас – пішло літо від нас», «Всім нагадує Спас брати рукавиці про за-

пас». Отже, всі літні свята і пов'язані з ними обряди сфокусовані на пошанівку природних явищ і їх покровителів, котрі допомагали хліборобові у його нелегкій праці. У переважній більшості з цих обрядів збереглися сакральні мотиви давньої аграрної культури наших пращурів, хоч у пізніші часи відбулись суттєві нашарування християнського змісту. В побутовому відзначенні свят цього періоду все ж переважали міфологічні форми, що зближували сільську людину з природою і її законами.

Якщо журавель відлетить до третього Спаса, то на Покрову буде морозно.

Починається відліт ластівок. Якщо ластівки влітку висиджують другий виводок, то осінь скоро не настане. Відліт в цей день журавлів віщує ранню зиму.

Післяуспіння прийшло - сонце на осінь пішло.

Обжинки

Старовинний народний звичай святкування закінчення жнив. Назва походить від слова обжинатися, тобто закінчувати жнива. В західних областях поширена назва дожинки. Головна мета обжинок – сприяти забезпеченню майбутнього врожаю.

В останній день жнив женці збирались гуртом на чиємусь лану і під обжинкові пісні в'язали останній сніп:

Ой, снопе, снопе,
Снопе великий.
Золотом-зерном
Колос налитий.

Вважалося, що в цьому снопі зібрана вся життєдайна сила поля. В різних місцевостях України він мав свою назву: іменник, дідух тощо. Останній сніп прикрашали калиною, квітами, перев'язували стрічками і урочисто заносили до хати. На Новий рік його ставили на покуті, а виходячи в поле для першого засіву, домішували до насіння вимолочені з нього зерна.

Важливого значення в кінці жнив надавалося й обряду завивання спасової бороди (на Поліссі – перепелиця, на Волині – коза). "Бородою" слугувала невелика кількість нескошених колосків, які залишали в полі, розраховуючи таким чином забезпечити плідоріддя на наступний рік. Між стеблами розпушували землю і засівали її зерном із трьох колосків. "Бороду" перев'язували червоною ниткою або стрічками. В деяких місцевостях біля неї клали скибку хліба і трохи солі, ставили банку з водою і співали: Оце тобі, борода, хліб, сіль і вода! Таким чином виконувався ритуал годування землі. Потім приказува-

ли: Роди, Боже, на всякого долю: бідного, щоб багаті були! Після закінчення жнив женці качались по полю, щоб на той рік спина не боліла.

Жінки ворожили на врожай, тричі кидаючи позад себе серпа. Якщо він, падаючи, вдариться гострим кінцем об землю, то в наступному році буде врожай, а як вдариться тупим або держаком – погана прикмета.

Крім цих магічних дій, під час Обжинок виконувалися спеціальні обжинкові пісні, які славили працелюбність трударів. Яскравим моментом обряду був вибір царівни – дівчини або жінки, яка відзначилася під час жнив. На голову “царівни” одягали найпишніший вінок із колосся та квітів і з піснями супроводжували її в село. На Поділлі, крім вінка, робили так звану квітку – п’ять або шість невеличких снопиків, сплетених разом.

На основі Обжинок виникло побутове й нині свято Врожаю.

Ігри літнього циклу

Свято Шума	1 червня	“Віночок”. Прилетіло літечко на рожевих крилечках
Трійця		“Куща водити”, “Горюдуб”, “Дуб”, “Похорон”, “Ярило”, “Проводи русалок”, “Тополя”.
Свято Івана Купала	7 липня	“ Відьму водити ”, “Відьма”, “Панас”; купання, стрибки через вогонь, біг, очищення.
День Петра і Павла	12 липня	“Бабак”, “Ворона”, “Дзвіночок”, “До цілі”, “Коромисло”, “Латка”, “Перепелиця”, “Смик”, “Трампижа”, “Цурка-палка”, “Чаклун”, “Кінь”, “Скраклі”, “Шуляк”, “Циганка”, “Щенята”, “Яструб”.
День Іллі	2 серпня	“Веребей”, “В’язання бороди”, “Гречка”, “Жнива”, “Ой у полі жито”, “Передай іншому”.
Перший Спас (або Маковія)	14 серпня	“Барвінок”, “Гуси”, “Король”, “Квач”, “Оса”, “Просо”, “Птахи”, “Сірий вовк”, “Грушка”, “Гуси”.
Успіння (Перша Пречиста)	28 серпня	“Вуж”, “Гарбуз”, “Грибок”, “Дуб”, “Зайчик”, “Кози”, “Мисливці та зайці”, “Бобер”, “Яструб”.

Свято Шума

Свято Шума відкриває початок літа. Шум був уособленням духа лісу. В давнину ліс називали Шумом, ще раніше – Шумлячим. Шум (Шумлячий) вважався богом лісу та лісового шуму. Шум – ліс зі своїми таємницями та принадами – іноді здавався людям страшним і небезпечним. Вони вірили, що особливо сердитий Шумлячий тоді, коли б'ються лісовики між собою. Через це він здіймає бурю і ламає віковічні дерева.

В українській гаївці співається: «А в нашого Шума зелена шуба». Звичайно, що мова йде про зелений ліс, пишно вбраний в літню пору. Могутнє божество дівчата викликали веснянками-гаївками, що мають назву «Шум». Цими й іншими магічними піснями юнки пробуджували Шумлячого, аби він буйно розвивався в зелені, набирався весняно-літньої сили, приносив радість і відганяв усяке лихо. Ставши в коло, бралися дівчата за руки, поперемінно то опускали їх, то піднімали вгору – творячи щось подібне до коливання дерев. Коли опускали руки вниз, починали надзвичайно жваво танцювати. В цей час «налітали» парубки, кожен хапав свою юнку і пускався разом з нею у веселий танець.

Дослідник А.В. Цьось наводить зміст гри «Віночок», яка пов'язана зі вшануванням Шума:

Всі учасники гри стають в шеренгу і беруться за руки. Два крайні гравці з одного кінця підіймають угору руки, а два крайні із другого кінця проходять між ними, ведучи за собою всіх інших. Потім вони так само проходять під руками другої, третьої і всіх наступних пар. Таким чином пари начебто переплітаються у вінок. Кожен гравець кладе ліву руку на плече лівого, праву – на руку правого сусіда, крайні учасники також переплітаються руками, і починається хоровод. Усі співають:

Ой нумо-нумо
В плетеного Шума!
Як наша мати
Буде розплітати?
Розплетися (заплетися), Шуме,
Розплетися (заплетися)!
Хрещатий барвінку,
Розстелися!

Коли приспів закінчиться, ведучий (крайній гравець, який проходив під руками всіх пар) починає з протилежного кінця відривати від ряду гравців одного за одним. Останнього підкидають угору, вигукуючи: «Горю, горю!» Так гра закінчується.

На Чорноморщині поширеною була гра «Шум» (аналогічна до «Віночка»). Дівчата завертали у коло і пробігали під «аркою» рук останніх двох учасниць, а ті, пропустивши всіх, самі під своїми ж руками поверталися так, що їхні руки склалися навхрест. Так само останні пари дівчат пробігали попід руками наступних пар і ставали одна навпроти одної у два ряди, утворюючи при цьому зі своїх рук щось на зразок плота. «Заплітаючи» такий пліт, дівчата співали:

Ой, нумо, нумо,
В зеленого Шума.
Огірки-жовтяки,
Женітеся, парубки,
Ой вам тряся – не дівка.
Тряся вам, а не нам,
Тряся нашим ворогам.
Ой, у того Шума зелена шуба...

На сплетені руки ставили босоногу дитину років п'яти або шести, хлопця або дівчину – «аби шустре було, щоб шкереберть не полетіло». Дитя ходило по живому «плоту чи містку», а хор співав:

Шум ходить по діброві,
А Шумиха рибу ловить;
Що вловила, те й пропила,
Сукні дочці не купила.
Пожди, доню, до суботи,
Куплю сукню і чоботи.
Пожди, доню, понеділка,
Зів'ю вінок із барвінку.
Або ж мені сукню крайте,
Або ж мене заміж дайте.

У міру того як «шум» рухався вперед по руках учасниць хороводу, залишені позаду пари дівчат перебігали наперед і знову сплітали зі своїх рук «місток». Так він звичайно ступав доти, доки дівчата обходили церкву навколо.

Дуже популярними серед дітей є **пісеньки-ігри про тваринний світ**. Тематика цих пісень і коло персонажів дуже широкі й різноманітні. Це кізонька і цапок, горобчик з дружиною, півник, лелека, жабка, котик і багато інших створінь. Здебільшого вони живуть, діють і мислять, як люди.

Так, тварини косять, згрібають сіно, складають його в копиці, миють, прядуть, під-

мітають, носять воду тощо. Часто ці дії носять гумористичне забарвлення. Мотив працелюбства – це те, що надає найвищій морально-етичній цінності дитячому фольклору.

Без сумніву, образи тварин у легендах, казках, ініціаціях та народних рухливих іграх споріднені, вони мають спільне коріння, і тому ігри опосередковано прилучають підростаюче покоління до стародавньої української культури. Щоправда, рухливі ігри не дійшли до нас у своєму первозданному вигляді, на відміну від предметів матеріальної культури, знайдених завдяки археологічним розвідкам. Вони функціонували безперервно, передавалися з покоління в покоління в живій ігровій практиці, ставали улюбленими іграми все нових і нових поколінь. З часом все, що ставало нецікавим, незрозумілим, забувалося, а найбільш вдале зберігалось в пам'яті. Удосконалення народних рухливих ігор відбувалося безперервно, завдяки чому утворився тісний зв'язок минулого із сучасністю. З огляду на це, рухливі народні ігри мають велике значення для національно-культурного виховання підростаючого покоління.

Життєдіяльність українських хлопців і дівчат була тісно пов'язана з веденням господарства. Незважаючи на велику зайнятість і напружений трудовий ритм життя, молодь щовечора знаходила час і на відпочинок, влаштовуючи так звані вулиці, використовуючи різноманітні засоби української народної фізичної культури.

Разом збиралися хлопці й дівчата окремих вулиці чи куточків села, які входили в парубочі та дівочі громади – своєрідні об'єднання неодружених хлопців і дівчат.

Вулиця в українському селі була дуже своєрідною формою традиційного дозвілля молоді. Починалася вона від Великодніх свят і тривала ціле літо – аж до дня Семена Стопника (14 вересня за новим стилем). До початку польових робіт молодь збиралася щовечора, а коли починалася робота в полі – тільки в неділю і святкові дні. Зібрання проходило в заздалегідь призначеному місці з музикою та танцями, а найбільше було пісень: співали по черзі то дівчата, то хлопці. Особливо поширеними на селі були народні танці – «Шумка», «Метелиця», «Козачок» та ін.

Окрім танців, водили хороводи, проводили ігри. Хороводи супроводжувалися піснею. Співаючи, дівчата бралися за руки, утворюючи коло або ключ, і так рухалися під ритм пісні. Тому хороводи поділяли на кругові та ключові.

До кругових належали такі хороводи, під час яких одна із дівчат усередині утвореного кола зображувала у формі рухів все те, про що співали її подружки. Після закінчення пісні дівчина ставала в коло, а на її місце виходила інша. До цього типу належать такі хороводи: «Перепілочка», «Подоляночка», «Король», «Нелюб», «Мак», «Зайчик» та ін.

Ключові хороводи водили дівчата довгою лінією – ключем. Прикладами таких хороводів є: «Кривий танець», «Плетениця», «Зелений шум», «Роман-зілля». А такий усім ві-

домий хоровод, як «А ми просо сіяли», виконувався двома ключами. Темп руху залежав від темпу пісні, також він міг бути швидким або повільним. Коли хороводи водили ключем, то рухалися швидко – бігали з підскоком, а коли ставали в коло, то рухалися повільніше. Хлопці участі в хороводах не брали. Вони зазвичай тільки споглядали, слухали спів і час від часу, спровоковані насмішками та дотепами дівчат, кидалися до них і на мить переривали хоровод.

У той час як дівчата хороводили, серед хлопців проводилися такі ігри та забави, як «Король», «Дзвін», «Чехарда», «Тісна баба», «Піп», «Чорт», «Харлай», «Шило бити», «Кашу варити», «Стовп», «Гилка», «Панас» та багато інших, а також змагання з традиційно існуючими неписаними правилами: «Хто далі кине», «Хто швидше пробіжить або пропливе», «Перетягування линви» тощо.

Крім пісень, танців, хороводів, рухливих ігор, забав і змагальних вправ, влаштовувалися різні види народної боротьби: поясна, навхрест, «навколішки», лежачи, грудьми, на палицях.

Отже, вулиця була дуже популярною і активною формою дозвілля. Хлопці та дівчата багато часу відводили на проведення різних фізичних вправ. Спільно вони виконували танці, а рухливі ігри та забави, зважаючи на їх різну спрямованість, – окремо.

Якщо дівчата, виводячи хороводи, випробували свої артистичні здібності – вміння танцювати, співати, перевтілюватися в певні образи, то парубки віддавали перевагу рухливим іграм, забавам, боротьбі та іншим змагальним вправам, у яких вони могли виявити швидкість, спритність і силу.

Сірий вовк

За допомогою лічилки обирають «вовка»:

На камені,

На ломені

Вирвав травку,

Положив на лавку,

Хто видіон,

Той пішов вон.

Решта гравців – «вівці». Вони розбігаються, рвуть травичку, примовляючи: «Щиплю, щиплю травку сірому вовку на лопатку!». Кидають пучечки трави на «вовка» і втікають. А він їх наздоганяє. Кого спіймає, той стає «вовком».

Варто зазначити, що образ вовка дуже поширений у народних легендах, обрядах і ритуалах. Фольклористами доведено, що в архаїчному суспільстві процес становлення хлопчиків чоловіками у багатьох народів вважався важливою подією онтогене-

тичного розвитку особистості й соціалізації молоді чоловічої статі. Хлопці в цей період залучалися до особливих обрядів – молодіжних ініціацій. Реконструюючи ці обряди у слов'янських народів, 1 В.Г. Балушок відзначає, що вони починалися ритуальним відокремленням хлопців від громади і відправкою їх в особливий табір, розташований у лісі. Це місце прирівнювалося до потойбічного світу. Пройшовши в «потойбічному світі» різноманітні випробування, вони «відроджувалися» як люди, але вже в новій якості – не як діти, а як дорослі. Випробування символічно пов'язувалося зі смертю. Вмираючи в своїй старій іпостасі, юнак у процесі ініціації «перероджувався» на вовка (рідше пса або ведмедя) і ставав членом «вовчого» або «ведмежого» союзу.

За міфологією давніх слов'ян, вовк вшановувався як тотемний предок і родоначальник племені. З прийомом хлопців у члени «вовчого» (чи «ведмежого») союзу ініціація не закінчувалася, а починався її новий етап. Ставши воїнами («вовками», «псами», «ведмедами»), юнаки повинні були деякий час жити вдалині від поселень свого племені «звіриним» життям – воюючи та грабуючи. У таких грабіжницьких і військових наскоках вони доводили свою силу й мужність .

Нападаючи на противника, воїни – «вовки» чи «ведмеді» – справді уподібнювалися цим звірам, наслідуючи їх хижацьку поведінку. Допомогало перетвіленню й одягання звіриної шкури, яка обумовлювала відповідну поведінку воїнів-ініціантів.

Про людей-вовків (вовкулак) розповідається в багатьох міфологічних легендах. У східнослов'янських, а особливо українських легендах вони нападають на домашню худобу, причому не лише в полі, а й у селі, часто проникаючи в кошари, хліви й повітки. До завершальних ритуальних дій давньослов'янських ініціацій входило обрядове перетворення «вовка» чи «ведмедя» на людину.

Без сумніву, образи тварин у легендах, казках, ініціаціях та народних рухливих іграх споріднені, вони мають спільне коріння, і тому ігри опосередковано прилучають підростаюче покоління до стародавньої української культури. Щоправда, рухливі ігри не дійшли до нас у своєму первозданному вигляді, на відміну від предметів матеріальної культури, знайдених завдяки археологічним розвідкам. Вони функціонували безперервно, передавалися з покоління в покоління в живій ігровій практиці, ставали улюбленими іграми все нових і нових поколінь. З часом все, що ставало нецікавим, незрозумілим, забувалося, а найбільш вдале зберігалось в пам'яті. Удосконалення народних рухливих ігор відбувалося безперервно, завдяки чому утворився тісний зв'язок минулого із сучасністю. З огляду на це, рухливі народні ігри мають велике значення для національно-культурного виховання підростаючого покоління.

Використані джерела:

С.Килимник. Український рік у народних звичаях т.4

О.Воропай. Звичаї нашого народу.Літо.

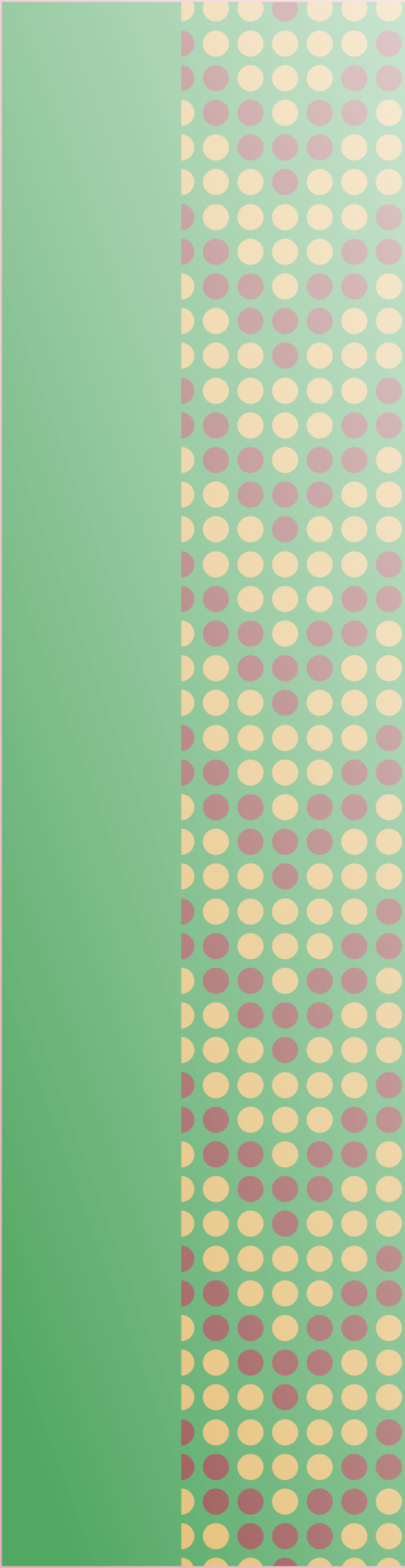
В.Скуратівський. Місяцелік.

<http://www.ukrlegenda.org/kalendar/cherven.php>

http://www.spadshina.com/programs/narodoznavstvo-ukrayini-narodiv-velikoyi-ukrayini/traditsii-i-obichai-ukraintsev/traditsiyi-ta-zvichayi-ukrayintsiv-na-kozhen-misyats-roku/cherven/istoriya-ta-narodni-traditsiyi-na-petrivku/?_offset%5b0%5d=3&

<https://tsn.ua/kultura/magichna-nich-na-ivana-kupala-tradiciyi-vorozhinnya-de-vidsvyatkuvati.html>

<http://iknigi.net/avtor-o-kovalivskiy/83906-ukrayinsk-tradicyi-o-kovalivskiy/read/page-26.html>

Одеський обласний центр української
культури, м. Одеса, вул. Польська, 20
т / ф: (048) 760-19-26, т.: (048) 711-78-50,
760-19-25, 760-19-27, 722-10-13